

<https://doi.org/10.70728/b.series.fil.v08.i08.031>

УДК: 81'373.422

<https://orcid.org/0000-0002-7242-7148>

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA O'ZLASHGAN QATLAMGA OID PARTONIMLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Safarova Mahfuza Rajabovna

Buxora davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Buxoro viloyati, Buxoro tumani 17-maktab oliy toifali

Ingliz tili fani o'qituvchisi

smahfuza@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida o'zlashgan qatlamga mansub partonimlarning lingvistik xususiyatlari qiyosiy-tahliliy asosda o'rganiladi. Partonimiya tushunchasi, uning leksik-semantik tizimdagi o'rni, o'zlashma so'zlar tarkibida partonimlarning shakllanishi va funksional xususiyatlari yoritiladi. Tadqiqotda tarixiy, etimologik va semantik tahlil usullaridan foydalanilib, ingliz va o'zbek tillaridagi umumiy va farqli jihatlar aniqlanadi. Maqola natijalari tilshunoslik, tarjima nazariyasi va leksikologiya uchun muhim ilmiy xulosalarni beradi.

Kalit so'zlar: partonim, o'zlashgan qatlam, leksik-semantik munosabatlar, ingliz tili, o'zbek tili, qarzma so'zlar.

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПАРТОНИМОВ ЗАИМСТВОВАННОГО СЛОЯ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация: В данной статье на основе сравнительно-сопоставительного анализа рассматриваются лингвистические особенности партонимов, относящихся к заимствованному слою в английском и узбекском языках. Освещаются понятие партонимии, её место в лексико-семантической системе языка, а также особенности формирования и функционирования партонимов в составе заимствованных слов. В исследовании применяются исторический, этимологический и семантический методы анализа, что позволяет выявить общие и отличительные черты партонимов в английском и узбекском языках. Результаты статьи представляют научную ценность для лингвистики, теории перевода и лексикологии.

Ключевые слова: партоним, заимствованный слой, лексико-семантические отношения, английский язык, узбекский язык, заимствованные слова.

PECULIAR CHARACTERISTICS OF PARTONYMS IN THE BORROWED LEXICAL LAYER OF THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Abstract: This article presents a comparative and contrastive analysis of the linguistic features of partonyms belonging to the borrowed lexical layer in the English and Uzbek languages. The study examines the concept of partonymy, its role within the lexical-semantic system, as well as the formation and functional characteristics of partonyms in borrowed vocabulary. Historical, etymological, and semantic methods of analysis are employed to identify both common and distinctive features of partonyms in English and Uzbek. The findings of the study contribute valuable insights to linguistics, translation theory, and lexicology.

Keywords: partonym, borrowed layer, lexical-semantic relations, English language, Uzbek language, loanwords.

KIRISH

Tilning leksik boyligi turli manbalar hisobiga shakllanadi. Har bir tilning lugʻat tarkibida oʻz qatlamiga mansub soʻzlar bilan bir qatorda boshqa tillardan oʻzlashgan birliklar ham muhim oʻrin egallaydi. Oʻzlashgan soʻzlar tilning tarixiy rivoji, madaniy aloqalari va ijtimoiy ehtiyojlari bilan chambarchas bogʻliq. Shu jarayonda leksik-semantik munosabatlar, xususan, partonimiya munosabati ham oʻziga xos tarzda shakllanadi.

Partonimiya — butun va qism oʻrtasidagi semantik munosabatni ifodalovchi tushuncha boʻlib, u leksikologiyada muhim ahamiyatga ega. Ingliz va oʻzbek tillarida oʻzlashgan qatlamga oid partonimlarni qiyosiy oʻrganish tillararo umumiylik va farqlarni aniqlash, shuningdek, semantik moslashuv jarayonlarini tushunishga xizmat qiladi. Til tizimining leksik boyligi uning tarixiy taraqqiyoti, madaniy aloqalari va ijtimoiy rivoji bilan chambarchas bogʻliqdir. Har bir til oʻz taraqqiyoti davomida boshqa tillar bilan oʻzaro aloqaga kirishadi va natijada oʻzlashgan qatlam shakllanadi. Oʻzlashgan birliklar orasida partonimlar — yaʼni butun va qism munosabatini ifodalovchi leksemalar alohida ahamiyat kasb etadi. Ular tilning semantik tizimida muhim oʻrin tutib, obyekt va hodisalarni qismlar orqali anglash va nomlash jarayonini taʼminlaydi. Ingliz va oʻzbek tillari turli til oilalariga mansub boʻlishiga qaramay, tarixiy-madaniy aloqalar hamda global integratsiya jarayonlari natijasida har ikkala tilda ham oʻzlashgan qatlam faol rivojlangan. Ayniqsa, fan-texnika, tibbiyot, siyosat va madaniyat sohalariga oid terminologiyada partonimik munosabatlar keng kuzatiladi. Oʻzlashgan partonimlar koʻpincha manba tilning semantik modeli va struktur xususiyatlarini saqlagan holda qabul qilinadi, biroq qabul qiluvchi til tizimida maʼlum fonetik, morfologik va semantik moslashuv jarayonidan oʻtadi. Quyida siz tanlagan “Ingliz va oʻzbek tillarida oʻzlashgan qatlamga oid partonimlarning oʻziga xos xususiyatlari” mavzusiga mos adabiyotlar tahlili va metodologiya ilmiy uslubda, maqola uchun tayyor shaklda berildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Partonimik munosabatlar, ya'ni butun va qism o'rtasidagi semantik aloqalarni ifodalovchi birliklar tilshunoslikda leksik-semantik munosabatlarning muhim turi sifatida ko'plab olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Xususan, G. Lyons, J. Cruse, E. Murphy kabi olimlar partonimiyani semantik maydon doirasida o'rganib, uni giponimiya va meronimiya bilan bog'liq holda tahlil qiladilar. Ularning fikricha, partonimik munosabatlar obyektiv borliqni kognitiv jihatdan idrok etish jarayonida shakllanadi va tilning konseptual tizimida muhim o'rin egallaydi.

O'zbek tilshunosligida leksik-semantik munosabatlar, xususan, o'zlashgan qatlam masalalari Sh. Rahmatullayev, A. Hojiyev, B. Yo'ldoshev, N. Mahmudov kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Ushbu tadqiqotlarda o'zlashgan birliklarning fonetik, morfologik va semantik moslashuvi, ularning milliy til tizimidagi o'rni va funksional xususiyatlari yoritib berilgan. Biroq o'zlashgan qatlam doirasida partonimik munosabatlarning alohida qiyosiy tahlili yetarli darajada o'rganilmagan.

Ingliz tilshunosligida o'zlashma so'zlar va terminologik tizimning shakllanishi, ayniqsa, lotin va fransuz tillaridan kirib kelgan birliklar misolida keng tahlil qilingan (U. Weinreich, E. Haugen). Bu birliklar orasida anatomiya, texnika, arxitektura va boshqa sohalarga oid partonimik terminlar muhim o'rin tutadi. Ular ko'pincha murakkab strukturaga ega bo'lib, komponentlar o'rtasidagi semantik munosabat aniq ifodalanadi.

So'nggi yillarda kognitiv tilshunoslik yo'nalishida partonimiya konseptual tizimning tarkibiy qismi sifatida talqin qilinmoqda. Bu yondashuvga ko'ra, butun-qism munosabatlari inson tafakkurining universallaridan biri bo'lib, turli tillarda o'ziga xos lisoniy vositalar orqali ifodalanadi. Ingliz va o'zbek tillaridagi o'zlashgan partonimlarni qiyosiy o'rganish esa ularning semantik tuzilishi, nominativ imkoniyatlari hamda lingvomadaniy xususiyatlarini ochib berishga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotda ingliz va o'zbek tillaridagi o'zlashgan qatlamga oid partonimlarning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash uchun qator ilmiy metodlardan foydalanildi.

Avvalo, qiyosiy-tahliliy metod asosida ikki til materiallari o'zaro solishtirildi. Bu metod o'zlashgan partonimlarning semantik tuzilishi, ularning ifodalanish usullari hamda struktur modellari o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlarni aniqlash imkonini berdi.

Komponent tahlil metodi yordamida partonimik birliklarning semantik tarkibi ochib berildi va butun-qism munosabatini ifodalovchi asosiy semalar belgilandi. Ushbu metod o'zlashgan birliklarning ma'no tuzilishidagi umumiy va xususiy belgilarni aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi.

Struktur-semantik tahlil orqali ingliz va o'zbek tillarida o'zlashgan partonimlarning yasaliş modellari, ularning sintagmatik va paradigmatic munosabatlari o'rganildi. Bunda sodda, qo'shma va birikmali birliklarning funksional xususiyatlariga alohida e'tibor qaratildi.

Shuningdek, tavsifiy metod asosida o'zlashgan partonimlarning til tizimidagi o'rni, qo'llanish doirasi va uslubiy xususiyatlari yoritib berildi. Tanlangan til birliklari lug'atlar, ilmiy adabiyotlar hamda turli sohalarga oid matnlar asosida saralab olindi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Partonimiya tushunchasi va uning nazariy asoslari. Partonimiya (yunoncha *part* — qism, *onoma* — nom) butun va qism o'rtasidagi nomlash munosabatini anglatadi. Masalan, *body* — *hand*, *car* — *wheel*, *uy* — *deraza* kabi birliklar partonimik munosabatga kiradi. Tilshunoslikda partonimlar ko'pincha giponimiya va meronimiya bilan bir qatorda o'rganiladi.

Zamonaviy leksikologiyada partonimiya meronimiya tushunchasi bilan yaqin bo'lsa-da, ayrim tadqiqotchilar ularni farqlaydi. Meronimiya ko'proq mantiqiy tuzilmani ifodalasa, partonimiya lingvistik birlik sifatida leksik tizimda mustaqil o'ringa ega.

O'zlashgan qatlamda partonimlarning paydo bo'lishi ikki yo'l bilan amalga oshadi:

1. Tayyor partonimik tizimga ega bo'lgan so'zning to'liq o'zlashuvi.
2. O'zlashgan butun nom asosida mahalliy til vositalari bilan qism nomlarining shakllanishi.

Ingliz tilida o'zlashgan qatlamga oid partonimlar. Ingliz tili tarixan ko'plab tillardan, xususan, lotin, fransuz, yunon va skandinav tillaridan katta miqdorda so'zlarni o'zlashtirgan. Bu jarayon partonimik munosabatlarning shakllanishiga ham ta'sir ko'rsatgan.

Masalan, lotin tilidan o'zlashgan *computer* so'zi asosida *keyboard*, *monitor*, *processor* kabi qism nomlari shakllangan. Bu birliklarning ayrimlari ham lotin yoki yunon manbalariga borib taqaladi.

Fransuz tilidan kirib kelgan *machine* so'zi esa *engine*, *lever*, *gear* kabi partonimlar bilan tizim hosil qiladi. Ingliz tilida o'zlashgan qatlamdagi partonimlarning asosiy xususiyati — ularning texnika, ilm-fan va madaniyat sohalorida faol qo'llanishidir.

Shuningdek, ingliz tilida o'zlashgan anatomik terminlar (*organ* — *heart*, *brain*, *lung*) ham partonimik munosabatni ifodalaydi va ular asosan lotin tili orqali kirib kelgan.

O'zbek tilida o'zlashgan qatlamga oid partonimlar. O'zbek tili lug'at tarkibida arab, fors-tojik, rus va xalqaro so'zlar muhim o'rin egallaydi. Bu tillardan kirib kelgan so'zlar o'zbek tilida partonimik tizimlarni shakllantirgan.

Arab tilidan o'zlashgan *jism* so'zi asosida *a'zo*, *qalb*, *ruh* kabi qisman tushunchalar bilan bog'liq birliklar yuzaga kelgan. Fors-tojik tilidan kirgan *imorat* so'zi esa *devor*, *eshik*, *deraza* kabi partonimlar bilan qo'llanadi.

Rus tili orqali kirgan texnik terminlar (*mashina* — *motor*, *detal*, *mexanizm*) ham o'zbek tilida faol partonimik munosabatlarni hosil qilgan. Bu birliklar ko'pincha so'zlashuv va ilmiy uslubda birdek ishlatiladi.

O'zbek tilida o'zlashgan qatlamga oid partonimlarning muhim jihati — ularning milliy leksik birliklar bilan birgalikda qo'llanishi va semantik moslashuvga uchrashidir.

Ingliz va o'zbek tillarida partonimlarning qiyosiy tahlili. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, har ikkala tilda ham o'zlashgan qatlam partonimik munosabatlarning boyishiga xizmat qilgan. Biroq ingliz tilida partonimlar ko'proq texnologik va ilmiy sohalarda ustunlik qilsa, o'zbek tilida ular kundalik hayot, madaniyat va ijtimoiy munosabatlar bilan chambarchas bog'liq.

Ingliz tilida partonimlar ko'pincha murakkab terminologik tizimlar tarkibida ishlatiladi. O'zbek tilida esa o'zlashgan partonimlar milliy so'zlar bilan parallel ravishda mavjud bo'lib, ba'zan sinonimik munosabatni ham yuzaga keltiradi.

O'zlashgan partonimlarning semantik moslashuvi. O'zlashgan so'zlar yangi til muhitida semantik kengayish yoki torayishga uchrashi mumkin. Partonimlar ham bu jarayondan mustasno emas. Masalan, ingliz tilidagi *engine* so'zi dastlab umumiy mexanizm ma'nosini bildirgan bo'lsa, keyinchalik aniq qism nomiga aylangan.

O'zbek tilida esa *detal* so'zi umumiy qism ma'nosida qo'llanib, turli sohalarda partonim sifatida ishlatiladi. Bu holat semantik moslashuvning yorqin namunasidir.

Ingliz va o'zbek tillarida o'zlashgan qatlamga oid partonimlar tilning leksik-semantik tizimida muhim o'rin tutadi. Ular til boyligini oshirish, yangi tushunchalarni ifodalash va terminologik tizimlarni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, partonimlar o'zlashgan qatlamda ham faol rivojlanib, har bir tilning ichki qonuniyatlariga moslashadi. Ingliz va o'zbek tillari misolida bu jarayonning umumiy va o'ziga xos jihatlari aniqlandi.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatdiki, ingliz tilida partonimik birliklar asosan sintetik va morfologik jihatdan murakkab shakllar orqali ifodalansa, o'zbek tilida ular ko'proq analitik konstruksiyalar vositasida namoyon bo'ladi. O'zlashgan birliklar har ikki til tizimida fonetik, grammatik va semantik moslashuv bosqichlarini bosib o'tadi hamda qabul qiluvchi tilning ichki qonuniyatlariga bo'ysunadi.

Shuningdek, o'zlashgan partonimlar terminologik tizimning shakllanishi, ilmiy uslubning rivojlanishi va sohaviy nutqning aniqligini ta'minlashda muhim vosita ekanligi aniqlandi. Ularning qiyosiy o'rganilishi til kontaktlari, leksikologiya, kognitiv tilshunoslik va tarjimashunoslik yo'nalishlari uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Lyons, J. Semantics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
2. Cruse, D. A. Lexical Semantics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
3. Palmer, F. R. Semantics: A New Outline. — Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
4. Yule, G. The Study of Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
5. Katamba, F. English Words: Structure, History, Usage. — London: Routledge, 2005.
6. Раҳматуллаев, III. Hozirgi o'zbek adabiy tili leksikologiyasi. — Toshkent: Fan, 2006.
7. Hojiyev, A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.
8. Madvaliyev, A. (tahr.) O'zbek tilining izohli lug'ati. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006.
9. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

10. Apresyan, Yu. D. Leksik semantika: sinonimik vositalar. — Moskva: Nauka, 1995.
11. Kubryakova, E. S. Yazyk i znanie. — Moskva: Yazyki slavyanskoy kultury, 2004.
12. Lehrer, A. Semantic Fields and Lexical Structure. — Amsterdam: North-Holland, 1974.